

<https://doi.org/10.15407/dse2019.03.030>

УДК 314.7(477)

JEL CLASSIFICATION: J61, O15, R23

Н.В. ТІЛІКІНА

канд. екон. наук, заст. дир. з наукової роботи
Державна установа «Державний інститут сімейної
та молодіжної політики»

01001, Україна, м. Київ, вул. Еспланадна, 17

E-mail: tilikina_natalia@ukr.net

ORCID 0000-0002-5755-5301

ПРОГНОЗУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена прогнозуванню внутрішньої та зовнішньої територіальної мобільності молоді, зокрема на найближчі п'ять років, та визначенню факторів, які стимулюють або стримують міграцію молоді, як для країн- або регіонів-реципієнтів, так і для країн- або регіонів-донорів. Застосовано принцип комплексного використання методів прогнозування, що передбачає одночасне застосування вторинного аналізу даних, аналізу результатів загальноукраїнського опитування молоді й експертного опитування. Такий підхід підвищує надійність висновків і прогнозованих результатів і допомагає знайти ефективні шляхи розв'язання проблеми зовнішньої міграції молоді в сучасних соціально-економічних умовах. Комплексний аналіз вторинних і первинних емпіричних даних дав змогу виявити, що в майбутньому буде зростати як зовнішня, так і внутрішня міграція молоді. Виявлено, що окрім освітньої міграції буде зростати й трудова міграція молоді, особливо це стосується висококваліфікованих спеціалістів технічних спеціальностей. Європейський напрям, який продовжує переважати останні роки, розшириться до таких країн, як Німеччина, Франція, Велика Британія. У внутрішній міграції молоді залишатиметься тенденція переїзду з метою навчання і працевлаштування з сільської місцевості та малих міст до великих міст та обласних центрів. Прогнозується зберігання тенденції виїзду молоді до більш економічно розвинених регіонів країни, а у випадку погіршення економічної ситуації – до зростання дистанційної зайнятості, особливо серед IT-спеціалістів. Децентралізація влади, яка триває в Україні, буде сприяти переїзду молоді до центрів об'єднаних територіальних громад, де зосереджена їхня інфраструктура і більшість промислового комплексу. Обґрунтовано фактори, які можуть стимулювати або стримувати міграцію молоді у найближчі п'ять років. Визначено, що головними факторами територіальної мобільності молоді є економічні, соціальні, інформаційно-комунікаційні та інфраструктурні, а також суб'єктивні фактори – можливість самостановлення й особистого розвитку та бажання дати краще майбутнє своїм дітям.

Ключові слова: територіальна мобільність молоді, процес територіальної мобільності молоді, міграція, трудова міграція, освітня міграція, фактори територіальної мобільності молоді.

N.V. Tylikina

PhD (Economics), deputy director of scientific work
State Institution «State Institute of Family and Youth Policy»
01001, Ukraine, Kyiv, Esplanadna str., 17
E-mail: tilikina_natalia@ukr.net
ORCID 0000-0002-5755-5301

FORECAST OF THE TERRITORIAL MOBILITY OF YOUTH IN UKRAINE

The article is dedicated to predicting the internal and external territorial mobility of youth, in particular, for the next five years, and identifying factors that stimulate or restrain the youth migration, both for recipient countries or regions and for donor countries or regions. The principle of integrated use of forecasting methods is applied, which involves a combination of qualitative and quantitative methods of information collection and analysis, namely: the secondary analysis of data from various sociological studies; the analysis of the results of nationwide youth survey, where the author directly participated in the development of tools and analysis of data; the analysis of the results of the expert survey conducted by the author. Such approach enhances the reliability of the conclusions and the projected results and enables us to find out the effective ways of solving the problem of external migration of youth in the current socio-economic context. A comprehensive analysis of secondary and primary empirical data has revealed that both external and internal migration of youth will increase in future. It is revealed that in addition to an educational migration, the labor migration of youth will increase, especially for highly qualified specialists in technical specialties. The European trend, which has continued to dominate in recent years, will expand to such countries as Germany, France and the United Kingdom. An internal migration of youth will remain a trend of young people moving for studying and employment from rural and small towns to large cities and regional centers. The tendency of youth to move to more economically developed regions of the country is projected to continue, and in case of worsening of the economic situation it will lead to the growth of remote employment, especially among IT-specialists. The decentralization of power that has taken place in recent years in Ukraine will facilitate the relocation of youth to the centers of the united territorial communities, where their infrastructure and most of the industrial complex are concentrated. The factors that can stimulate or restrain youth migration in the next five years are justified. It is determined that the main factors of territorial mobility of youth are economic, social, informational and communicational, and infrastructural factors, as well as subjective factors – the possibility of self-development and personal development and the desire to give a better future to their children.

Keywords: territorial mobility of youth, migration, labour migration, educational migration, migration policy, youth policy.

Н.В. Тиликина

канд. экон. наук, зам. дир. по научной работе
Государственное учреждение «Государственный институт
семейной и молодежной политики»
01001, Украина, г. Киев, ул. Эспланадная, 17
E-mail: tilikina_natalia@ukr.net
ORCID 0000-0002-5755-5301

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ МОЛОДЕЖИ В УКРАИНЕ

Статья посвящена прогнозированию территориальной внутренней и внешней мобильности молодежи и определению факторов, стимулирующих или сдерживающих миграцию молодежи, как для стран- или регионов-реципиентов, так и для стран- или регионов-доноров. В статье применен принцип комплексного использования методов прогнозирования, предусматривающий одновременное применение вторичного анализа данных, анализа результатов всеукраинского опроса молодежи и экспертного опроса. Такой подход повышает надежность выводов и прогнозируемых результатов и помогает найти эффективные пути решения проблемы внешней миграции молодежи в современных социально-экономических условиях. Анализ вторичных и первичных эмпирических данных позволил обнаружить, что в будущем будет возрастать как внешняя, так и внутренняя миграция молодежи. Определено, что кроме образовательной миграции будет возрастать и трудовая, особенно это касается высококвалифицированных специалистов технических специальностей. Европейское направление, которое продолжает

преобладают последние годы, расширится до таких стран как Германия, Франция, Великобритания. Во внутренней миграции молодежи сохранится тенденция переезда с целью получения образования и трудоустройства из сельской местности и малых городов в крупные города и областные центры. Обсуждены факторы, которые могут стимулировать или сдерживать миграцию молодежи в ближайшие пять лет. Определено, что главными факторами территориальной мобильности молодежи являются экономические, социальные, информационно-коммуникационные и инфраструктурные.

Ключевые слова: *территориальная мобильность молодежи, процесс территориальной мобильности молодежи, миграция, трудовая миграция, образовательная миграция, факторы территориальной мобильности молодежи.*

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Сучасна економічна і політична ситуація в Україні спричинена переважно тимчасовою окупацією АР Крим і частини Донецької та Луганської областей. Усі ці події, а також лібералізація Європейськими країнами візового режиму з Україною сприяли істотним змінам міграційних процесів в Україні та за її межі.

Упродовж 2014–2017 рр. відбулося зниження міграційного сальдо серед усіх потоків міграції як молоді, так і всього населення, скорочення міграційних потоків до Російської Федерації, які переважали серед інших до 2014 р., та зростання обсягів міграції до країн Європейського Союзу (особливо до Польщі). Якщо у 2012 р., за результатами обстеження трудових мігрантів, виїхало на заробітки до РФ 43,2 % від усіх трудових мігрантів, то у 2017 р. – 26,8 %, тоді як до Польщі – відповідно 14,3 і 28,9 % [1].

Зростає кількість українських студентів, які навчалися за кордоном, серед них переважають мешканці міст та особи віком 18–29 років. У внутрішніх потоках відбулося скорочення кількості вибулих і прибулих, а сальдо внутрішньої міграції з 2014 р. стало додатним, що є наслідком переміщення населення з тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополь та частини тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей. У таких умовах особливою значення набула проблема територіальної мобільності молоді України, оскільки саме молодь є найбільш активною та мобільною категорією населення, проте має найменшу соціальну та психологічну захищеність і потребує особливої підтримки з боку держави та суспільства.

Територіальна мобільність молоді є важливою складовою демографічного процесу та впливає на демографічну ситуацію в регіоні і в країні в цілому: призводить до значних змін у статеві-віковій структурі населення та його концентрації в деяких регіонах, «омолоджує» склад населення в одних регіонах або країнах та зістарює в інших. Висока територіальна мобільність молоді до країн- або регіонів- реципієнтів може сприяти збільшенню фінансових надходжень від оплати за навчання, інтеграції закладів освіти в міжнародну освітньо-наукову систему, зменшенню витрат на підготовку і навчання кваліфікованих спеціалістів, підвищенню концентрації трудового потенціалу, розвитку виробничого комплексу, стимулюванню економічного зростання, скороченню дефіциту робочої сили, зростанню ВВП, збільшенню прибутків до державного бюджету. Негативний ефект від припливу молоді проявляється у зростанні конкуренції під час вступу до закладів освіти, скороченні кількості робочих місць, зростанні конкуренції на ринку праці тощо.

Задля забезпечення економічного розвитку країни або певних регіонів і підвищення рівня життя населення потрібно знайти ефективні шляхи регулювання територіальної мобільності молоді та сформувавши правильну міграційну і соціальну політику щодо розвитку та збереження молодіжного трудового потенціалу. Для формування державної політики у цьому напрямі треба мати аналітичний прогноз

територіальної мобільності молоді у короткостроковій (до одного року) і середньостроковій перспективі (на декілька років, переважно до п'яти років), що дасть змогу розробити ефективний механізм державного регулювання цього процесу з метою побудови ефективної міграційної та соціальної політики і підвищення продуктивності молодіжного трудового потенціалу в Україні та її регіонах.

Метою статті є прогнозування територіальної внутрішньої та зовнішньої мобільності молоді, зокрема на найближчі п'ять років, і визначення факторів, які стимулюють або стримують міграцію молоді, як для країн- або регіонів-реципієнтів, так і для країн- або регіонів-донорів, задля визначення основних стратегічних програмних заходів ефективного регулювання процесу територіальної мобільності молоді на кожному з рівнів управління.

Наукова новизна полягає у тому, що вперше здійснено прогнозування територіальної мобільності молоді на основі комплексного аналізу вторинних і первинних емпіричних даних (результатів всеукраїнського опитування молоді та експертних інтерв'ю); виявлено фактори, які стимулюють (до яких належать економічні, інформаційно-комунікаційні та фактор наявності міграційних потоків) та стримують (демографічні, соціальні, інформаційно-комунікаційні та інституційні) територіальну мобільність молоді.

Методи дослідження. Для написання статті використано метод «тріангуляції» (узагальнення інформації з різних джерел), який передбачає комбінування якісних і кількісних методів збирання й аналізування інформації, розширює можливості отримання інформації та забезпечує валідність і надійність отриманих результатів. По-перше, у рамках комплексного аналізу виконано вторинний аналіз даних різних соціологічних досліджень, проведених Інститутом соціології НАН України, компанією *GfK Ukraine*, і опитування українських трудових мігрантів і домогосподарств в Україні, організованого у 2014–2017 рр. у рамках проекту «Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції та грошових переказів в Україні». По-друге, потенційну територіальну мобільність молоді оцінено за результатами всеукраїнських соціологічних опитувань «Молодь України», виконаних на замовлення Міністерства молоді і спорту України у 2015–2018 рр., у розробці інструментарію й аналізі даних, у яких автор брала безпосередню участь. По-третє, з метою прогнозування територіальної мобільності молоді автором проведено експертне опитування щодо наслідків міграції та прогнозування територіальної мобільності молодого покоління в Україні. Для пошуку респондентів було використано метод «снігової кулі».

Для аналізу отриманих результатів було застосовано такі методи аналізу: контент-аналіз, метод середнього значення, метод середньоквадратного відхилення, метод ранжування.

У роботі також використано: аналітичний метод – для збирання, оброблення й систематизації наукової інформації, вивчення зарубіжного і вітчизняного досвіду; методи наукового абстрагування, спостереження, синтезу та аналізу – для дослідження наукових підходів до прогнозування територіальної мобільності молоді; індукції та дедукції – для обґрунтування факторів, що впливають на процес територіальної мобільності; системно-структурний аналіз – для аналізу напрямів й обсягів міграції; абстрактно-логічний метод – для формування висновків дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробка і застосування методів прогнозування територіальної мобільності молоді, які б враховували специфіку саме цієї категорії населення, знаходяться в Україні на стадії формування. Переважно прогнозування міграції та територіальної мобільності населення або окремих вікових

груп здійснюється на підставі економетричного аналізу й економіко-математичних розрахунків за даними офіційної статистики. Найвагоміший внесок у прогноз міжнародної міграції населення відповідно до вірогідних сценаріїв соціально-економічного розвитку України і можливих змін у державній соціально-демографічній політиці зробили Е.М. Лібанова (*E.M. Libanova*), О.В. Макарова (*O.V. Makarova*), С.І. Пирожков (*S.I. Pirozhkov*), О.В. Позняк (*O.V. Poznyak*) та інші [2]. О.Р. Овчиннікова (*O.R. Ovchinnikova*) для прогнозування міграції застосовувала методи екстраполяції ковзної середньої, лінійної регресії та графічного зображення ліній тренду [3]. О.Б. Литвинова (*O.B. Litvinova*) здійснила моделювання міграційних процесів міста з використанням економіко-математичних і математичних методів шляхом побудови певних моделей [4]. О.В. Позняк (*O.V. Poznyak*) оцінив кількісні параметри довгострокового впливу сучасних тенденцій трудових міграцій на демографічну ситуацію та розвиток ринку праці [5].

В Україні також вивчення міграційних намірів молоді із застосуванням соціологічних методів досліджень здійснювали: О.М. Балакірева (*O.M. BalakIreva*) [6], І.М. Прибиткова (*I.M. Pribitkova*) [7], В.С. Панюков (*V.S. Panyukov*) [8], В.Й. Ворона (*V.Y. Vorona*) і М.О. Шульга (*M.O. Shulga*) [9,10]. Серед закордонних дослідників оцінкою потенційної міграції займалися Дж. Біяк (*J. Bijak*), А. Вісніовські (*A. Wiśniowski*) [11], В.М. Глушков (*V.M. Glushkov*) [12], Е.Е. Кучко (*E.E. Kuchko*) [13] та інші.

Проте у науковій літературі не висвітлено питання комплексного дослідження потенційної територіальної мобільності молоді в умовах сучасної соціально-економічної та політичної ситуації в Україні. Відсутній також базовий соціологічний підхід до вивчення цього процесу, що у випадку з недостовірною статистичною інформацією, адже останній перепис населення відбувся 2001 року, може відіграти значну негативну роль у вивченні міграційних настанов молоді, факторів, які стимулюють і стримують територіальну мобільність молоді, а також формуванні міграційної і соціальної політики, що сприяла б ефективному використанню молодіжного трудового потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прогнозування територіальної мобільності молоді можна здійснити за допомогою соціологічних досліджень (масового опитування молоді, експертного опитування), економетричного аналізу та економіко-математичних розрахунків майбутніх процесів міграції.

Враховуючи некоректність економіко-математичних розрахунків унаслідок обмеженості доступу до деяких джерел даних, а також те, що останній перепис населення відбувся, як зазначено вище у 2001 р., що вносить похибку у розрахунки більшості демографічних і соціально-економічних показників, автором для прогнозування територіальної мобільності молоді було використано результати соціологічних досліджень і експертних опитувань за даною тематикою.

Оцінювання потенційної територіальної мобільності молоді є значним пріоритетом для ефективного регулювання сучасного ринку праці. Виявити потенційну готовність до зміни місця проживання, навчання або місця прикладання праці можна за матеріалами соціологічних досліджень населення або нашої цільової групи, а саме молоді. Основною передумовою виникнення потенційної територіальної мобільності молоді є, по-перше, бажання отримати освіту для розвитку своїх навичок і компетенцій, тим самим підвищуючи можливості в працевлаштуванні; по-друге, перехід молоді від навчання до роботи (стажування, навчання на робочому місці, волонтерство); по-третє, незадоволеність місцем роботи або місцем проживання. Індикатором потенційної територіальної мобільності молоді також є певні якісні

характеристики індивіда – освіта й рівень кваліфікації, досвід роботи та професійні навички, стан здоров'я, сімейний стан і наявність дітей тощо.

За результатами масових опитувань населення або цільової групи можна спрогнозувати індекс потенційної територіальної мобільності (I_{nm}), розрахувавши його за формулою:

$$I_{nm} = n \times 100 / N, \quad (1)$$

де n – кількість осіб, які висловили бажання переїхати до іншого населеного пункту або до іншої країни, N – загальна кількість опитаних.

Індекс потенційної мобільності (I_{nm}) можна розрахувати, спираючись на розрахунок індексу стійкості кадрів, який запропоновано В.С. Панюковим [8]. Для розрахунку індексу потенційної мобільності працівників групують за їхніми намірами щодо зміни місця роботи. Крайнім відповідям «недавно зробив це» та «ні, не збираюся цього робити» надають значень 1 і 0, а проміжним відповідям – рангові коефіцієнти в порядку зменшення – 0,5 і 0,25. Для кожної групи призначається ранговий коефіцієнт, де $i = 1, \dots, n$ [14]. На основі цього складено таку формулу:

$$I_{nm} = \frac{\sum_{i=1}^n \alpha_i \beta_i}{N}, \quad (2)$$

де N – загальна кількість респондентів; α_i – кількість респондентів у виділених групах; β_i – рангові коефіцієнти.

Ще одним методом соціологічних досліджень, за допомогою якого можна оцінити потенційну територіальну мобільність молоді, є експертне опитування. Експертне опитування – це метод дослідження, який використовують для вивчення складних проблем із залученням висококваліфікованих спеціалістів у досліджуваній сфері [13]. У нашому випадку це спеціалісти, які займаються питаннями міграції, міграційної, соціальної та молодіжної політики. За методикою проведення експертне інтерв'ю може бути неформальним (інтерв'юер визначає тільки тему дослідження, а експерт сам вирішує шляхи та методи її висвітлення) і формальним (інтерв'ю проводиться за анкетною (сценарієм), яка має формат чітко класифікованого запитальника з питаннями відкритого виду).

Здійснити прогнозування майбутньої міграції молоді також можна, застосовуючи такий метод експертного опитування як «Дельфі» («Дельфійський метод», «Метод дельфійського оракула»), який з'явився в 1950–1960 рр. у США для дослідження військово-стратегічних і військово-технічних проблем. Підґрунтям цього методу є думки експертів, на основі яких можна побудувати адекватну модель майбутнього розвитку об'єкта прогнозування. Цей метод характеризується кількісною обробкою експертних оцінок за допомогою статистичних методів і зв'язків між думками експертів. Його надійність вважається високою у разі прогнозування досліджуваної ситуації на період від одного до п'яти років. Для отримання експертних оцінок залежно від мети прогнозування може бути залучено від 10 до 150 експертів [11]. Недоліком цього методу є вирогідність отримання суб'єктивної думки експертів.

Ще однією з методик експертного оцінювання щодо прогнозування є метод «прогнозного дерева» В.М. Глушкова, який полягає у побудові на базі експертних оцінок прогнозного дерева, що відображає думки експертної групи. На відміну від методу «Дельфі», за методикою В.М. Глушкова не тільки опитують експертів щодо майбутніх процесів і ситуації, яку вони спричиняють, а й з'ясовують, які необхідно

здійснити кроки для поліпшення або розв'язання досліджуваної проблеми [12]. Крім того, як метод експертного оцінювання можна застосовувати «мозковий штурм», «дебати», метод експертного фокусування тощо.

Враховуючи вищевикладене, ми обрали комплексний підхід до прогнозування територіальної мобільності молоді. По-перше, було виконано *вторинний аналіз даних різних соціологічних досліджень*. Так, за даними Інституту соціології НАН України, у 2016 р. частка населення у віці 18 років і старше, охочих виїхати зі свого населеного пункту, становила 22,7 %, що дещо вище, ніж 2014 р. (16,2 %), проте менше, ніж 2013 р. (24,4 %). Аналіз динаміки потенційної територіальної мобільності свідчить, що у 2016 р., порівняно з попередніми двома роками (2014 р. – 13,9 %, 2015 р. – 18,3 %), зросла частка охочих виїхати за межі країни (18,0 %), проте порівняно з 2013 р. – знизилась (20,7 %). Тоді як частка охочих виїхати до іншої місцевості в Україні залишилась незмінною (2014 р. – 10,0 %, 2015 р. – 10,3 %, 2016 р. – 9,8 %) [10]. Щодо потенційної територіальної мобільності на міждержавному рівні, то в 2016 р. у найближчий рік планували поїхати на тимчасові заробітки за кордон 10,8 % населення України у віці 18 років і старше, тоді як у 2013 р. – 7,2 % [15].

Про наміри здійснити трудову міграцію свідчать результати соціологічного дослідження, проведеного компанією *GfK Ukraine* у листопаді–грудні 2014 року. Так, 45 % молоді віком 16–35 років мали наміри або бажання виїхати з України, водночас, лише 5 % планували це зробити найближчим часом, а 9 % шукали можливість якимось чином це здійснити. Найбільше респондентів, які мали бажання емігрувати, у південних областях (50 %), а найменше – у західних (40 %). Близько третини (36 % від тих, хто мав намір виїхати з України) мали намір виїхати тимчасово, а 22 % бажали поїхати назавжди [16].

За результатами опитування українських трудових мігрантів і домогосподарств в Україні, проведеного у 2014–2015 рр., висловили бажання найближчим часом здійснити зовнішні трудові міграції 310 тис. осіб, з них: довгострокові – 117,3, короткострокові – 192,6 тис. осіб. До того ж серед потенційних трудових мігрантів майже половину склала молодь віком 18–29 років. Крім того, 828,7 тис. осіб були виявлені як потенційні внутрішні трудові мігранти. За прогнозними даними зазначеного дослідження, найближчим часом внутрішня трудова міграція може стати більш привабливою для молоді віком 18–29 років (збільшиться з 28 % до 34 %) [16]. Результати подібного обстеження у 2015–2017 рр. свідчать, що планували виїхати за кордон з метою пошуку роботи 210,9 тис. осіб віком 15–70 років і 238,3 тис. осіб задля працевлаштування за кордоном. При чому частка молоді віком 15–34 роки у першій групі становила 51,4 %, а у другій – 36,6 %. Кількість потенційних освітніх мігрантів оцінено в 2,4 тис. осіб, це переважно молодь віком 15–24 роки [1]. Тривожним є те, що серед зовнішніх трудових мігрантів віком 18–29 років удвічі більше тих, хто вирішив не повертатися до України (30 %), ніж серед 45–55-річних трудових мігрантів. Серед тих молодих трудових мігрантів, які вирішили повернутися до України, більшість планують переїхати до Києва, а не до місця свого попереднього проживання [16]. Дуже високою є частка тих, хто коли-небудь працював за кордоном і хотів би в майбутньому працювати (отримати роботу) за кордоном. Серед молоді віком 18–35 років таких 71 % (35 % – «однозначно так», 41 % – «скоріше так») [17].

Результати *всеукраїнських соціологічних опитувань «Молодь України»* свідчать, що серед молоді віком 15–34 роки у 2018 р. 41,3 % респондентів виявили бажання переїхати зі свого населеного пункту (2017 р. – 36,9 %; 2016 – 39,6 %), тоді як у 2015 р. таких було дещо менше (24,8 %). Найбільш виражені міграційні наміри

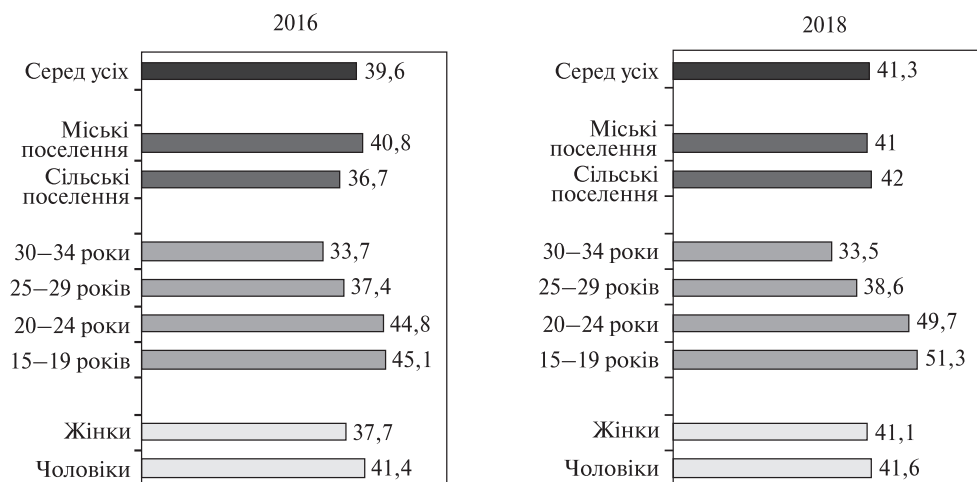

Рис. 1. Потенційна територіальна мобільність молоді віком 15–34 роки у 2016 (N = 1163) і 2018 р. (N = 1965), %

Джерело: 2016 р. розраховано автором за результатами соціологічного дослідження «Цінності молоді – 2016», проведеного Центром незалежних соціологічних досліджень «Омега» на замовлення Міністерства молоді та спорту України, 2018 р. – за результатами соціологічного дослідження «Молодь України – 2018», проведеного ТОВ «Перша рейтингова система» на замовлення Міністерства молоді та спорту України.

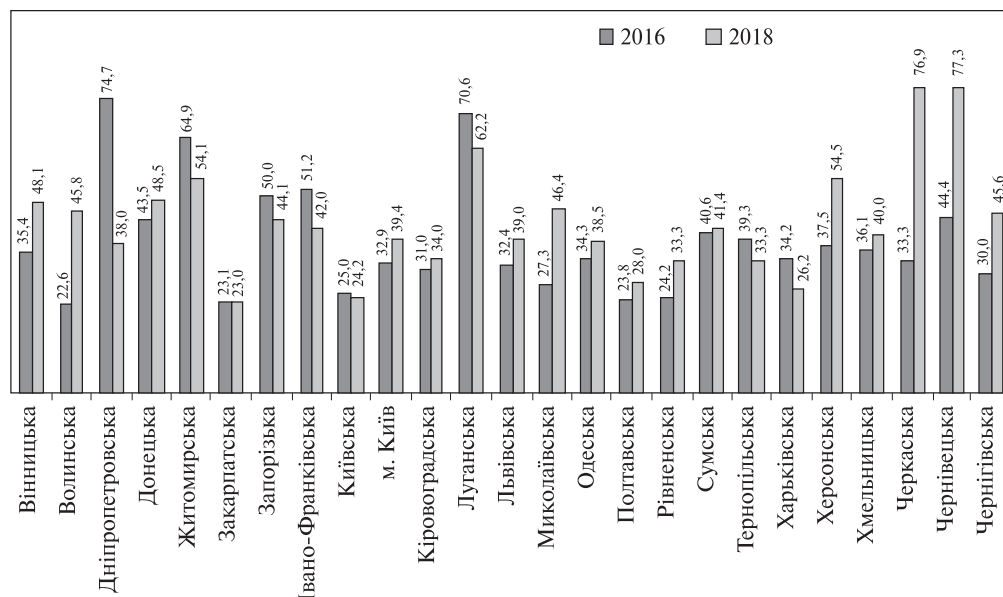

Рис. 2. Потенційна територіальна мобільність молоді віком 15–34 роки у 2016 (N = 1163) і 2018 р. (N = 1968) за регіонами, % від тих, хто хоче виїхати зі свого населеного пункту

Джерело: 2016 р. розраховано автором за результатами соціологічного дослідження «Цінності молоді – 2016», проведеного Центром незалежних соціологічних досліджень «Омега» на замовлення Міністерства молоді та спорту України, 2018 р. – за результатами соціологічного дослідження «Молодь України – 2018», проведеного ТОВ «Перша рейтингова система» на замовлення Міністерства молоді та спорту України.

простежено в наймолодшій віковій групі молоді, з віком частка охочих переїхати зі свого населеного пункту знижувалась. Така тенденція спостерігалася упродовж 2015–2018 рр. За типом поселення і статтю респондентів статистично значущої відмінності не виявлено (рис. 1).

У 2016 року найчастіше хотіла б переїхати молодь Дніпропетровської, Луганської та Житомирської областей, найрідше – Волинської, Закарпатської, Полтавської, Рівненської і Київської областей. Серед молоді Києва таких 32,9 %, причому значна більшість із них бажали б переїхати за межі України (68,4 %). 2018 року значно зросла частка молоді, яка бажає виїхати зі свого населеного пункту, у Волинській, Черкаській, Чернівецькій і Чернігівській областях (рис. 2).

Серед тих, хто хотів би виїхати зі свого населеного пункту, більша частка планує виїхати за межі України (2018 р. – 57,9 %; 2017 – 65,3; 2016 – 61,0; 2015 – 52,6 %), менша – до іншої місцевості в Україні (2018 р. – 30,1 %; 2017 – 22,5; 2016 – 14,3; 2015 – 30,9 %), а частка тих, хто ще не визначилися, певним чином коливалася упродовж останніх чотирьох років (2018 р. – 12,0 %; 2017 – 12,1; 2016 – 24,7; 2015 – 16,6 %).

Найбільше молоді віком 15–34 роки хоче виїхати до європейських країн (2018 р. – 35,3 %; 2017 – 40,2; 2016 – 37,2; 2015 – 33,2 %), а в межах України найбільше хотіли виїхати зі свого населеного пункту до м. Київ (2018 р. – 13,5%). Варто зазначити,

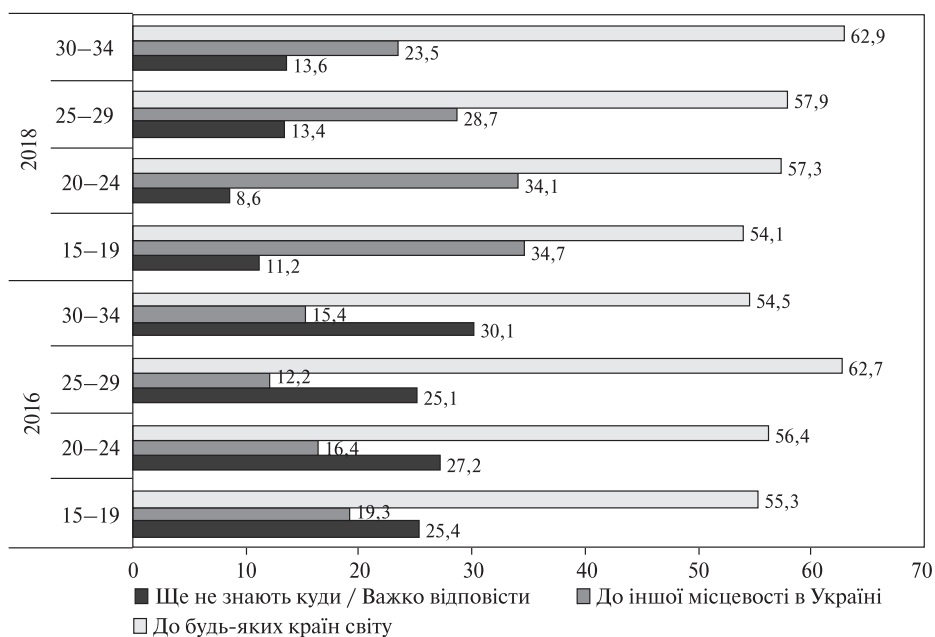

Рис. 3. Розподіл відповідей на запитання «Якщо Ви хотіли б виїхати зі свого населеного пункту, то куди?» у 2016 і 2018 роках за віком, % серед тих респондентів, які виявили бажання переїхати зі свого населеного пункту

Джерело: 2016 р. розраховано автором за результатами соціологічного дослідження «Цінності молоді – 2016», проведеного Центром незалежних соціологічних досліджень «Омега» на замовлення Міністерства молоді та спорту України, 2018 р. – за результатами соціологічного дослідження «Молодь України – 2018», проведеного ТОВ «Перша рейтингова система» на замовлення Міністерства молоді та спорту України.

що зі збільшенням віку респондентів зростала частка молоді, яка бажала б виїхати за межі України, тоді як частка охочих переїхати до іншої місцевості в Україні пропорційно знижувалась (рис. 3).

Молоді чоловіки частіше виявляли бажання переїхати до інших країн, ніж жінки (2018 р. відповідно 60,8 і 55,0 %; 2017 – 69,2 і 60,8 %; 2016 – відповідно 63,2 і 58,6 %), тоді як до іншої місцевості в Україні – молоді жінки (рис. 4).

Зокрема, молоді мешканці міст виявляли більше бажання переїхати до будь-якої країни Європейського Союзу (2018 р. – 36,1 %; 2017 – 41,2; 2016 – 39,1; 2015 – 38,6 %), ніж мешканці сільської місцевості (2018 р. – 33,2 %; 2017 – 37,9; 2016 – 32,6; 2015 – 21,9 %).

Щодо напрямів потенційної внутрішньої територіальної мобільності, то у 2015 р. молодь віком 15–34 роки виявляла бажання переїхати зі свого населеного пункту в межах України переважно до Києва (19 % опитаних серед тих, хто хотів би переїхати зі свого населеного пункту до іншого населеного пункту України), Київської (14,5 %), Одеської (10 %), Харківської (8,1 %) і Закарпатської (8,3 %) областей (рис. 5).

Таким чином, для міської молоді більш притаманна міждержавна потенційна територіальна мобільність, а для сільської молоді – внутрішня потенційна територіальна мобільність.

Попри високу потенційну міждержавну територіальну мобільність молоді лише незначна її частка планує взагалі виїхати з України. Так, у 2018 р. 4,3 % опитаних планували емігрувати найближчим часом (2016 р. – 4,3 %; 2015 – 3,9 %), а 11,6 % – шукали можливості для еміграції (2016 р. – 10 %; 2015 – 13,4 %).

Переважно молодь схильна до тимчасових міждержавних міграцій. У 2018 р. 6,1% можливо хотіли б повчитися та 21,2 % попрацювати за кордоном якийсь час, але потім повернулися б до України (2017 р. – відповідно 7,7 і 20,4 %; 2016 – відповідно 11,9 і 28,7 %).

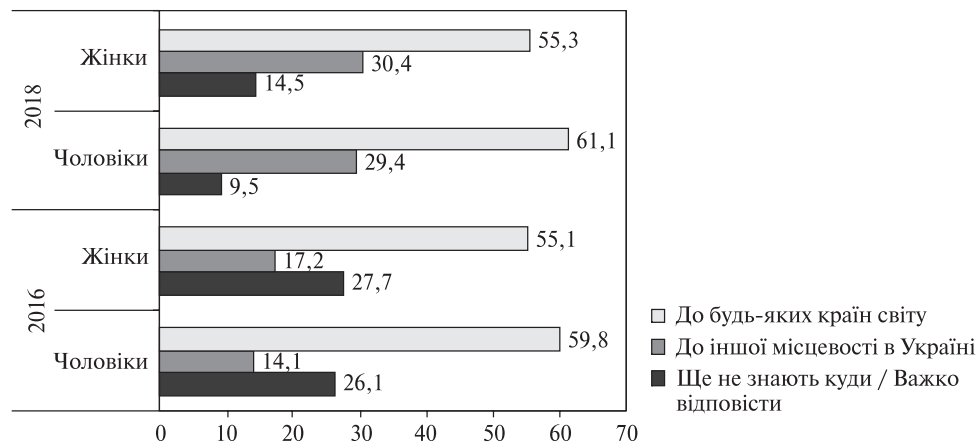

Рис. 4. Розподіл відповідей на запитання «Якщо Ви хотіли б виїхати зі свого населеного пункту, то куди?» у 2016 і 2018 роках за статтю, % серед тих респондентів, які виявили бажання переїхати зі свого населеного пункту

Джерело: 2016 р. розраховано автором за результатами соціологічного дослідження «Цінності молоді – 2016», проведеного Центром незалежних соціологічних досліджень «Омега» на замовлення Міністерства молоді та спорту України, 2018 р. – за результатами соціологічного дослідження «Молодь України – 2018», проведеного ТОВ «Перша рейтингова система» на замовлення Міністерства молоді та спорту України.

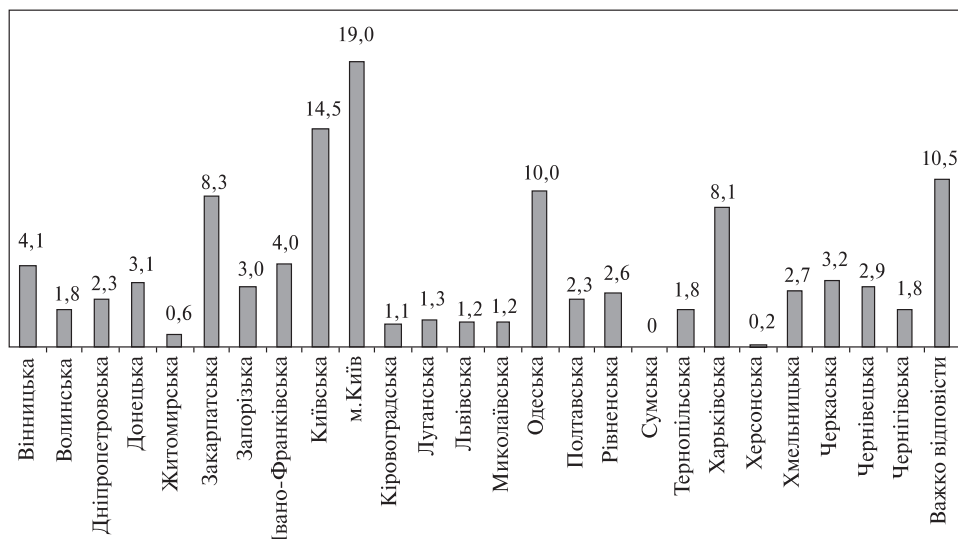

Рис. 5. Напрями внутрішньої територіальної мобільності молоді віком 15–34 роки у 2015 р. за регіонами, % серед тих респондентів, які виявили бажання переїхати зі свого населеного пункту в межах України (N = 186)

Джерело: розрахунки автора за результатами соціологічного дослідження «Молодь України – 2015», проведеного GFK Ukraine у 2015 році на замовлення Міністерства молоді та спорту України за підтримки системи ООН в Україні, зокрема Фонду народонаселення ООН (UNFPA), Програми розвитку ООН (UNDP), Дитячого фонду ООН (UNICEF), програми Волонтери ООН (UNV) та офісу Координатора системи ООН.

Майже половина опитаної молоді (2018 р. – 56,5 %; 2017 – 62; 2016 – 44,5; 2015 – 43,7 %) хотіли б жити в Україні і не планують емігрувати. Представники сільської молоді більш схильні жити в Україні та не планують емігрувати (2015 р. – 65,3 %; 2016 – 50,1; 2017 – 66,6; 2018 – 56,4 %), ніж мешканці міст (2015 р. – 34,3 %; 2016 – 42,1; 2017 – 60,1 2018 – 56,6 %).

Чим старша молодь, тим вона більш схильна жити в Україні і не планує емігрувати (2018 р.: 14–19 років – 48,3 %; 20–24 роки – 49,7; 25–29 років – 58,5; 30–34 роки – 63,1 %), що може свідчити про те, що створення власної сім'ї і народження дітей є стримувальним фактором еміграції молодого покоління. За статтю статистично значущих відмінностей не виявлено. Причинами своєї еміграції молоді люди називали можливість заробити за кордоном грошей або матеріальний добробут, відсутність таких можливостей для роботи в Україні, як в інших країнах, відсутність в Україні реальної демократії та законності, бажання отримати досвід життя в іншій країні тощо (рис. 6).

Варто зазначити, що рейтинг причин еміграції у 2018 р. порівняно з 2015 р. майже не змінився, проте вдвічі зменшилась частка тих, хто хоче емігрувати через воєнні дії на сході України (2018 р. – 10,2 %; 2015 – 20,2) і загрозу власному життю, життю близьких (2018 р. – 6,2 %; 2015. – 12,7), що свідчить про певне звикання до ситуації, яка склалася на сході країни, та деескалацію конфлікту.

Таким чином, показник потенційної територіальної мобільності молоді в Україні у 2016–2018 рр., порівняно з 2015 р., зростає. Найбільша внутрішня потенційна територіальна мобільність притаманна молоді віком 15–19 і 20–24 роки. Зі збільшенням віку цей показник знижувався, тоді як зовнішня потенційна територіальна мобільність найвищою була серед молоді віком 25–29 років. Міська молодь виявляла більше

Рис. 6. Розподіл відповідей на запитання «Чому Ви хочете емігрувати з України?», у 2015 р.

(N = 173) і 2018 р. (N = 870), % від тих респондентів, які виявили бажання емігрувати з України

Джерело: розраховано автором за результатами соціологічного дослідження «Цінності молоді – 2016», проведеного Центром незалежних соціологічних досліджень «Омега» на замовлення Міністерства молоді та спорту України.

бажання здійснити міждержавну міграцію, тоді як сільська – внутрішню міграцію, на що скоріш за все впливають економічні фактори. Молоді чоловіки виявили більше бажання переїхати до інших країн, а молоді жінки – до іншої місцевості в Україні.

Експертне опитування. На думку експертів, *зовнішня міграція молоді* віком 15–34 роки з України у найближчі п'ять років зростатиме, як і міграція усього населення. Основним характером міграції української молоді найближчі роки буде навчання та працевлаштування за кордоном. Щодо обсягу зовнішньої міграції молоді, то вона може збільшитися на 5–10 % (6 відповідей), проте збільшення цих потоків, на думку деяких експертів, може сягнути й 25–40 %. Дехто висловлює думку, що цей показник може зрости удвічі.

Особливо зростатиме освітня міграція молоді з метою отримання якіснішої освіти і дипломів європейського зразка. Зростанню освітньої міграції української молоді сприяє не тільки економічна і політична ситуація в Україні, а й умови та можливості, що надають інші країни для навчання, а в майбутньому й працевлаштування молоді в країні прибуття. Деякі країни Європейського союзу, наприклад Польща, залучають молодь безоплатно отримати освіту за робітничими професіями: «*Польща активно запрошує українську молодь безкоштовно опановувати робітничі спеціальності, надаючи гуртожитки та можливість подальшого працевлаштування*».

Дуже тривожним є те, що експерти висловилися про можливість неповернення української молоді після навчання або працевлаштування до України, до чого спонукатиме складна економічна та політична ситуація в країні. Окрім освітньої міграції буде зростати й трудова міграція молоді, особливо це стосується висококваліфіко-

ваних спеціалістів технічних спеціальностей. Вирішенням даної проблеми може бути покращення ситуації на ринку праці в Україні, економічний та інноваційний розвиток країни та її регіонів, зниження рівня корупції, врегулювання ситуації на сході країни, що сприятиме зниженню рівня зовнішньої міграції та хоча б частковому поверненню молоді до України.

Щодо лібералізації візового режиму з Україною, що дає змогу громадянам України, які мають біометричні паспорти, подорожувати без віз до ЄС терміном до 90 днів у бізнесових, туристичних цілях або за сімейними обставинам, то думка експертів розділилася. Деякі експерти вважають, що лібералізація візового режиму з Україною у найближчі п'ять років буде сприяти виїзду української молоді за кордон з метою навчання та працевлаштування, інші – що це радше сприятиме переважно туризму. На думку інших експертів, лібералізація візового режиму дасть змогу потенційним мігрантам ухвалити більш зважене рішення.

Щодо напрямів майбутньої міграції української молоді, то, на думку експертів, у найближчі п'ять років відбудеться розширення кола країн, до яких буде виїздити молодь. Насамперед буде переважати європейський напрям, який розшириться до таких країн як Німеччина, Франція, Велика Британія, а також Канада. Крім того, варто очікувати появи такого типу міграції серед молоді, яка поєднує подорожі та роботу (*life-style*).

Думки експертів щодо змін, які можуть відбутися у *внутрішніх потоках міграції* молоді віком 15–34 роки в найближчі п'ять років, різняться. Залишатиметься тенденція переїзду молоді з сільської місцевості і малих міст до великих міст та обласних центрів з метою навчання і працевлаштування. Щодо оціночного значення внутрішніх переміщень, то більшість експертів зазначали, що внутрішня міграція молоді у найближчі п'ять років може зрости від декількох відсотків до 30 %.

Якщо в Україні у майбутньому поліпшиться економічна ситуація, підвищиться соціально-економічне становище населення, то може відбутися зростання обсягів внутрішньої міграції молоді. Зберігатиметься тенденція переїзду молоді до економічно розвиненіших регіонів країни, де є кращі можливості для працевлаштування і навчання та вища заробітна плата. У випадку погіршення економічної ситуації та зниження темпів соціально-економічного розвитку регіонів, можна буде очікувати зростання рівня внутрішньої міграції до Києва та зниження – із сільської місцевості до інших міст. Інші експерти прогнозують зменшення внутрішньої міграції до Києва та зростання – до інших великих міст.

Молодь продовжуватиме виїздити на навчання до великих міст та обласних центрів, що й простежувалося в попередні роки. Один із опитаних експертів висловив думку щодо зменшення інтенсивності освітньої міграції міжрегіонального характеру, тоді як освітня міграція молоді в межах області може бути більшою, тому що випускники шкіл обиратимуть заклади вищої та професійної освіти своєї області.

Одним із факторів, що сприяє внутрішній трудовій міграції молоді, на думку експертів, є розвиток *IT*-технологій, ринок яких переважно розвивається у Києві і Львові, а також у деяких інших обласних центрах України (Харків, Одеса, Дніпро). Проте, на нашу думку, цей фактор скоріше може зменшити інтенсивність внутрішньої міграції, тому що призведе до зростання рівня дистанційної зайнятості серед *IT*-спеціалістів. А з урахуванням того, що у найближчі п'ять років значного економічного зростання в країні не варто очікувати, роботодавцям вигідніше буде наймати фахівців у регіонах (малих містах, селах) у форматі дистанційної зайнятості та платити нижчу заробітну плату, ніж залучати таких самих спеціалістів за вищу винагороду у Києві та інших обласних центрах.

Внутрішня міграція молоді віком 15–34 роки буде переважно зростати до кількох великих міст України. Експерти назвали декілька напрямів міграції молоді в межах країни. Так, до Києва буде мігрувати молодь центральних регіонів, молодь південних областей буде переміщуватися до Одеси та Харкова, які стануть центром тяжіння для мешканців Донецької і Луганської областей, тоді як у західному регіоні України міграція молоді буде відбуватися до Львова. Отже, молодь буде виїздити до більш економічно й інноваційно розвинених міст країни.

Крім того, експерти зазначали вплив децентралізації влади на активізацію процесу переміщення молоді у напрямі «село – місто». Так, міграція молоді з малих сіл і невеликих селищ буде спрямовуватися до центрів об'єднаних територіальних громад, тому що саме там зосереджена їхня інфраструктура (житлово-комунальне господарство, заклади освіти, медичні заклади і рекреаційна система, заклади соціального забезпечення, заклади культури та дозвілля) та більшість промислового комплексу, тоді як в малих селах така інфраструктура відсутня.

Основні фактори територіальної мобільності молоді. Одним із завдань експертного опитування було виявлення *факторів у країнах або регіонах вибуття, які стимулюють і стримують міграцію молоді з України або з її регіонів*, та вказати важливість кожного з цих факторів за такою шкалою, де «1» – найважливіший, а «5» – найменш важливий.

Аналіз відповідей експертів дав змогу скласти рейтинг основних *факторів, які стимулюють* міграцію молоді з України або з її регіонів. Так, перші п'ять позицій посіли економічні фактори: низька заробітна плата, бажання поліпшити власний добробут, низький рівень економічного розвитку регіону або країни, безробіття, відсутність роботи за фахом. Не менш важливим фактором, що стимулює міграцію молоді з України або її регіонів, є наявність міграційних зв'язків у країнах або регіонах-реципієнтах, який займає шосту позицію у рейтингу. Також серед стимуляційних факторів виокремлено інформаційно-комунікаційний (доступність інформації про майбутнє місце переміщення), етнокультурний (володіння іноземними мовами) та інституційний (безвізовий режим з країнами-реципієнтами). Зокрема, до стимуляційних факторів (варто зазначити, що цей фактор є тільки в групі стимуляційних факторів виїзду молоді з України та її регіонів) віднесено фактор загрози життю, де виділені: бажання уникнути призову до збройних сил України (рейтинг 11) та військові дії на сході України (рейтинг 12). Отже, можна констатувати, що основними факторами, які стимулюють молодь до виїзду з України або її регіонів, є низький рівень економічного розвитку і відсутність можливостей знайти роботу. Серед *факторів, які стримують* міграцію молоді з України або з її регіонів, першу позицію посідає такий економічний фактор, як відсутність коштів на переїзд, а другу – демографічний фактор (сімейний стан і наявність дітей). Третю позицію серед стримувальних факторів займає відсутність зв'язків із іншими мігрантами в країнах- або регіонах-реципієнтах, четверту – відсутність достатньої інформації про майбутнє місце переміщення. Також серед стримувальних факторів значну роль відіграють інституційні (складності з оформленням паспорту та отриманням візи), інфраструктурні (доступність житла або спроможність сплатити оренду) та етнокультурні (розвиток національної свідомості (патріотизму), незнання або погане знання іноземної мови) фактори. Серед соціальних факторів, які стримують міграцію молоді з України або окремих її регіонів, переважно відмічали відсутність досвіду роботи, невизнання дипломів більшості вітчизняних закладів вищої освіти. Стримувальними факторами також є суб'єктивні – «невисока мобільність молоді, страх перед невизначеністю», небажання розлучатися з родичами та близькими.

Також було виявлено *фактори в країнах- або регіонах-реципієнтах, які стимулюють / стримують міграцію молоді з України або з окремих її регіонів*. Серед основних факторів в країнах- або регіонах-реципієнтах, які стимулюють міграцію молоді з України або з деяких її регіонів, перш за все виділено економічні: високий економічний розвиток регіону або країни прибуття, високий рівень життя, попит на робочу силу, низька вартість навчання та вища заробітна плата в місці прибуття, ніж у місці вибуття. Також стимулюють молодь до переміщення до інших країн або деяких регіонів України соціальні (соціальні гарантії, високий рівень медичного обслуговування), географічні (близьке розташування), інфраструктурні (наявність закладів освіти) та інформаційно-комунікаційні (наявність інформації про установи / організації, які допомагають мігрантам отримати роботу, пройти навчання або пристосуватися в місці прибуття; можливість підтримувати зв'язки з родичами / близькими з країни / регіону вибуття) фактори. Варто також назвати такі суб'єктивні фактори, що стимулюють міграцію молоді до інших країн або деяких регіонів України, як можливість самостановлення й особистого розвитку та бажання дати краще майбутнє своїм дітям.

Основними факторами в країнах- або регіонах-реципієнтах, які стримують міграцію молоді з України або з деяких її регіонів, на думку експертів, є: міграційна політика країн-реципієнтів; відсутність достатньої інформації про установи / організації, які допомагають мігрантам отримати роботу, пройти навчання або пристосуватися в місці призначення; невідповідність освіти та рівня кваліфікації; жорстке податкове та правове законодавство; відсутність можливостей підтримувати зв'язки з родичами / близькими з країни / регіону вибуття. Тобто головними факторами, що стримують міграцію молоді, в країнах- або регіонах-реципієнтах є інституційний, інформаційно-комунікаційний і соціальний фактори. Також значний вплив на ухвалення рішення щодо міграції молоді мають економічні (недостатньо висока оплата праці, яка має компенсувати витрати на житло, транспортні послуги тощо), географічні (далеке географічне розташування) та етнокультурні (необхідність перебування в іншому соціумі, незнання іноземних мов) фактори. Серед суб'єктивних факторів, що стримують територіальну мобільність молоді, експерти виділили відсутність бажання мігранта здійснити переїзд, який займає четверту позицію в рейтингу факторів стримування.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підводячи підсумок зазначимо, що прогнозування процесу територіальної мобільності молоді на підставі комплексного аналізу первинних і вторинних емпіричних даних (загальноукраїнських і експертних опитувань) свідчить, що найближчі п'ять років буде зростати зовнішня і внутрішня міграція молоді. Основним характером зовнішньої територіальної мобільності української молоді найближчі роки буде навчання та працевлаштування за кордоном. Щодо внутрішньої міграції молоді, то залишатиметься тенденція переїзду молоді з сільської місцевості та малих міст до великих міст та обласних центрів з метою навчання та працевлаштування, а в межах об'єднаних територіальних громад – переміщення молоді до їхніх центрів. Усім цим процесам сприятимуть фактори, які стимулюють і стримують процес територіальної мобільності молоді, а саме: економічні, соціальні, інформаційно-комунікаційні та інфраструктурні. Враховуючи це, держава має удосконалювати державну міграційну політику у напрямі стимулювання повернення мігрантів до України; підвищувати рівень добробуту всіх верств населення і стандартів оплати праці; упроваджувати інноваційні технології та розвивати високотехнологічні виробництва; залучати інвестиції в економіку регіонів задля створення нових робочих місць для молоді; піднімати престиж робітничих професій і рейтинг вітчизняних за-

кладів освіти; реалізовувати заходи, спрямовані на стимулювання молоді до роботи в Україні; створювати сприятливі умови молоді для започаткування бізнесу та організації власної справи. Українські заклади освіти мають налагоджувати співпрацю з закордонними закладами для отримання дуальної освіти та надання можливості молоді отримувати подвійні дипломи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зовнішня трудова міграція (за результатами модульного вибіркового обстеження): Стат. бюл. / Державна служба статистики України. – Київ, 2017. – 36 с.
2. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. (колектив авторів) / за ред. Е.М. Лібанової. – Київ: Український центр соціальних реформ, 2006. – 138 с.
3. Овчиннікова О.Р. Застосування методів прогнозування в дослідженні міграції населення (на прикладі Хмельницької області) // Демографія та соціальна економіка. – 2009. – № 1 (11). – С. 143–151.
4. Литвинова О.Б. Економіко-математичне моделювання міграційних процесів регіону // Причорноморські економічні студії. – Одеса, 2017. – Вип. 13 (1). – С. 169–173.
5. Позняк О.В. Оцінювання наслідків зовнішньої трудової міграції в Україні // Демографія та соціальна економіка. – 2016. – № 2. – С. 169–182. – <https://doi.org/10.15407/dse2016.02.169>
6. Балакірева О.М., Валькована О.В. Проблеми працевлаштування та міграційні орієнтації молоді // Економіка і прогнозування. – 2006. – № 4. – С. 76–91.
7. Прибиткова І. Міграційний потенціал молоді України, Азербайджану та Росії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/migratsiyniy-potentsial-molodi-ukraini-azerbaydzhanu-tarosii> (дата звернення: 21.12.2018).
8. Панюков В.С. Устойчивость кадров в промышленности. – Київ: Наук. думка, 1976. – 275 с.
9. Українське суспільство 1996–2016. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2016. – 600 с.
10. Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – Київ: Ін-т соціології НАН України, 2013. – 566 с.
11. Bijak J., Wiśniowski A. Forecasting of Immigration Flows Until 2025 for Selected European Countries Using Expert Information. – Idea Working Paper, 2009. – No. 7.
12. Глушков В.М. ДИСПЛАН – новая технология планирования // Управляющие системы и машины. – 1980. – № 6. – С. 5–11.
13. Кучко Е.Е. Использование метода экспертных оценок для социологического прогнозирования // Вестн. БГУ. – Сер. 3. – 1993. – № 1. – С. 40–42.
14. Чухно А.А., Леоненко П.М., Юхименко П.І. Інституціонально-інформаційна економіка: підручник / за ред. А.А. Чухна. – Київ: Знання, 2010. – 688 с.
15. Прагнення, бачення розвитку і погляди української молоді: соціологічне дослідження. – British Council, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.britishcouncil.org.ua/events/2014/GFK_Next_Generation_research_2014.pdf (дата звернення: 17.01.2017).
16. Міграція як чинник розвитку в Україні. Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток в Україні / Представництво МОМ в Україні. – Київ, 2016. – 116 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migratsiya_uk_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf (дата звернення: 01.11.2017).
17. настрої серед українців-заробітчан. Грудень 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/nastroeniya_sredi_ukraincev-zarobitchan.html (дата звернення: 17.01.2017).

REFERENCES

1. *Zovnishnia trudova mihratsiia: za rezultatamy modulnoho vybirkovoho obstezhennia* [External labor migration: according to the results of the modular sampling survey]. (2017). State Statistics Service of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].

2. *Kompleksnyi demohrafichnyi prohnaz Ukrainy na period do 2050 r. [Ukraine's comprehensive demographic forecast for the period up to 2050]* (2006). Kyiv: Ukrainian Center for Social Reform [in Ukrainian].
3. Ovchynnikova, O.R. (2009). Zastosuvannya metodiv prohnazuvannya v doslidzhenni mihratsiyi naselennya (na prykladi Khmel'nyts'koyi oblasti) [Application of forecasting methods in the study of population migration (on the example of Khmelnytsky region)]. *Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika - Demography and Social Economy*, 1 (11), 143-151 [in Ukrainian].
4. Lytvynova, O.B. (2017). Ekonomiko-matematychno modeliuвання mihratsiinykh protsesiv rehionu [Economic and mathematical modeling of migration processes in the region]. *Prychornomorski ekonomichni studii - Black Sea Economic Studies*, 13 (1), 169-173 [in Ukrainian].
5. Poznyak, O.V. (2016) Otsynuyannya naslidkiv zovnishn'oyi trudovoyi mihratsiyi v Ukraini [Evaluation of Consequences of External Labour Migration in Ukraine]. *Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika - Demography and Social Economy*, 2, 169-182 [in Ukrainian]. - <https://doi.org/10.15407/dse2016.02.169>
6. Balakirieva, O.M., & Valkovana, O.V. (2006). Problemy pratselashtuvannya ta mihratsiini oriantatsii molodi [Problems of employment and migration orientation of young people]. *Ekonomika i prohnazuvannya - Economics and forecasting*, 4, 76-91 [in Ukrainian].
7. Prybytkova, I. (n.d.). *Mihratsiynyy potentsial molodi Ukrayiny, Azerbaydzhanu ta Rosiyi [Migration potential of youth of Ukraine, Azerbaijan and Russia]*. Retrieved from <http://dif.org.ua/article/migratsiyniy-potentsial-molodi-ukraini-azerbaydzhanu-tarosii>
8. Paniukov, V.S. (1976) *Ustoichyvost kadrov v promishlenosti [Sustainability of personnel in industry]*. Kyiv: Nauk. dumka [in Russian].
9. *Ukrainske suspilstvo 1996-2016. Stan ta dynamika zmin. Sotsiologichnyi monitorynh [Ukrainian Society 1996-2016. Status and dynamics of change. Sociological monitoring]*. (2016). Kyiv: Institute of Sociology NAS of Ukraine [in Ukrainian].
10. *Ukrayins'ke suspil'stvo 1992-2013. Stan ta dynamika zmin. Sotsiologichnyy monitorynh [Ukrainian Society 1992-2013. Status and dynamics of change. Sociological monitoring]*. (2013). Kyiv: Institute of Sociology of NAS of Ukraine [in Ukrainian].
11. Bijak, J., & Wiśniowski, A. (2009). *Forecasting of Immigration Flows Until 2025 for Selected European Countries Using Expert Information*. Idea Working Paper, 7.
12. Hlushkov, V.M. (1980). DYSPLAN novaya tekhnolohyya planyrovannya [DISPLAY new scheduling technology]. *Upravlyayushchye systemy y mashyni - Control systems and machines*, 6, 5-11.
13. Kuchko, E.E. (1993). Yspol'zovanye metoda ekspertnykh otsenok dlya sotsyologicheskogo prohnazuvannya [Use of the method of expert estimations for sociological forecasting]. *Vestn. BHU - Bulletin BSU*, 1, 40-42 [in Russian].
14. Chukhno, A.A., Leonenko, P.M., & Yukhymenko, P.I. (2010). *Instytutsional'no-informatsiyna ekonomika: pidruchnyk [Institutional-information economy: a textbook]*. Kyiv: Znannya [in Ukrainian].
15. *Prahennyya, bachennyya rozvytku i pohlyady ukrayins'koyi molodi: sotsiologichne doslidzhennya [Desires, Visions of Development and Views of Ukrainian Youth: A Case Study]*. (2014). British Council. Retrieved from http://www.britishcouncil.org.ua/events/2014/GFK_Next_Generation_research_2014.pdf [in Ukrainian].
16. *Mihratsiya yak chynnyk rozvytku v Ukrayini. Doslidzhennya finansovykh nadkhodzen', pov'yazanykh z mihratsiyeu, ta yikhn'oho vplyvu na rozvytok v Ukrayini [Migration as an enabler of Development in Ukraine. A Study on the Nexus Between Development and Migration-related Financial Flows to Ukraine]*. (2016). IOM Mission in Ukraine. Kyiv. Retrieved from http://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf [in Ukrainian].
17. *Nastroyi sered ukrayintiv-zarobitchan. Hruden' 2016 [Moods among Ukrainians-earners. December 2016]*. (2016). Retrieved from http://ratinggroup.ua/research/ukraine/nastroeniya_sredi_ukraincev-zarobitchan.html [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 09.09.2019.